

4) приведення у відповідальність до нового закону ст. 279 Господарського кодексу.

На сьогоднішній день існує новий проект Закону України «Про товарну біржу». Метою проекту є усунення тих недоліків, які були відмічені вченими і практиками в ході застосування Закону «Про товарну біржу» від 10.12.1991 р., зокрема з метою розуміння норм Закону в ст. 1 вводяться терміни та їх значення. Стаття 2 присвячена уставу товарної біржі. Принциповим у діяльності товарної біржі є те, що вона не займається комерційним посередництвом. Прибуток, отриманий нею, не розподіляється між її членами, а направляється на виконання уставних завдань. Товарна біржа є юридичною особою, має власне майно, самостійний баланс, рахунки в установах банку, печатку зі своїм найменуванням. Товарна біржа не відповідає по зобов'язаннях своїх членів, так само як і члени не відповідають по її зобов'язаннях.

Обов'язковою умовою створення товарної біржі є кількість засновників, яка не може бути меншою від двадцяти осіб, причому доля кожного із засновників в уставному фонді не повинна перевищувати 5 відсотків. Проект Закону відносно діяльності товарної біржі має позитивне значення і дозволить вирішити питання про вдосконалення правового регулювання товарних бірж як суб'єкта цивільних правовідносин.

Література

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV.
2. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV.
3. Про товарну біржу: Закон України від 10 грудня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 10. — С. 139.
4. Мороз Л. Товарна біржа як суб'єкт господарювання // Право України. — 2007. — № 8. — С. 47.
5. Мішик Г. Товарні біржі України: тенденції та проблеми розвитку // Економіка України. — 2005. — № 4. — С. 47.
6. Верба П. Новое о товарной бирже // Бухгалтерія. — 2003. — № 11. — С. 530.

УДК 347.122

М. В. Матійко

ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ФУНКЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

Функції права розуміються як напрямки впливу права на суспільні відносини та соціальне призначення права. Враховуючи загальнотеоретичне розуміння функцій права, функції цивільного права можуть бути визначені як напрямки впливу цивільного права на суспільні відносини та соціальне призначення цивільного права. Функція цивільного права має свою структуру, яку становлять зміст, об'єкт, суб'єкт та засоби її реалізації.

Інформаційна функція цивільного права може бути визначена як інформаційний напрямок впливу цивільного права на суспільні відносини та інформаційне соціальне призначення цивільного права. Інформаційна функція цивільного права може бути розглянута за елементами її структури.

До структури функцій права та галузей права повинні залучатися як елементи засоби забезпечення реалізації цих функцій (мова йде не про засоби забезпечення реалізації правил поведінки, які знаходяться в нормах права, а про засоби забезпечення впливу права, галузей права в певних напрямках). Засоби забезпечення реалізації функцій права визначаються специфікою змісту останніх, зокрема ступенем економічної, політичної та виховної спрямованості, яка може бути різною залежно від того, яка галузь права береться в увагу. Засоби забезпечення реалізації функцій права можна поділити на економічні, правові та ідеологічні.

Стала в юридичній науці конструкція логічної структури норми покликана була, крім вираження державно-владного характеру права, врахувати момент зв'язку права і його адресатів — у всякому разі, засвоєння норм, їхнє переведення у свідомість. Різноманітність правової матерії не завжди можна було пояснити й, головне, привести в якусь систему через відсутність єдиного критерію. Цим критерієм і стала логічна структура норми, або формула «якщо-то інакше». Але ця формула недостатньо бездоганно працює як у додатку до законодавчого тексту (що неодноразово вже згадувалося в літературі), так й у додатку до тієї інформаційної структури, яка, як ми припускаємо, складається у свідомості особи, що сприймає норму. Характерно, що нерідко логічна структура норми трактується як результат логічної обробки законодавства, воз'єднання розкиданих частин норми і т.д. Але логічна обробка нормативного матеріалу, як нам здається, далеко не завжди утворить таку структуру.

Якщо говорити про цивільне законодавство, то воно повинне з максимальним ефектом матеріалізувати цивільно-правову інформацію. Тут необхідно відзначити таке. Не можна повністю погодитися із закликами деяких учених до законодавця намагатися точніше відбити структуру правової норми в тексті нормативного акта [1, 71–73]. Звичайно, добре б бачити законодавство, підігнане під ідеальну структуру, розроблену в теорії. Але існуюче законодавство не завжди відповідає структурі права не тому, що законодавець погано знає теорію, а тому, що такої побудови вимагає дійсність. Проблема відбиття в законодавстві структури норм не може бути вирішена однозначно. Тут, мабуть, найбільше виразно видно значення способу передачі та сприйняття правової інформації адресатами. Як відзначалося, не всі нормативні акти доходять до адресатів безпосередньо. Звідси треба зробити ряд практичних висновків.

Цивільне право буде діяти більш ефективно, якщо нормативний акт задовольнить інформаційну потребу адресата. Таким чином акт повинен бути складений зручно, тобто не за юридичною структурою, а за тими інформаційними структурами, які відображають типові для даних адресатів потреби у правовому знанні (наприклад, групування всіх санкцій в главі «Відповідальність» і т.п.). Однак така побудова доцільна лише в тому випадку, якщо даний акт —

безпосереднє джерело інформації (тобто коли читається його текст). Поширювати це на великі нормативні акти, зміст яких дуже часто лише через ланцюг ланок (тлумачення, застосування й т.д.) доходить до адресатів, не завжди правильно. Ці ланки так чи інакше переведуть юридичну структуру у структуру інформаційної потреби, тому така побудова самого закону може призвести лише до нагромадження «шумів» на шляху руху інформації до адресата. Отже, великі нормативні акти (Конституція, Цивільний кодекс) повинні найбільш повно виражати логічну структуру норм.

Ця вимога не обов'язкова стосовно цілої системи підзаконних актів, що їх конкретизує, які й існують для того, щоб перерозподілити інформацію загальних норм для полегшення орієнтації в них при вирішенні конкретного питання.

В актах, що конкретизують, можливі досить значні перекручування логічної структури норм, однак вони не позначаються негативно на реалізації права і на дотриманні законності, якщо, як правильно помітив С. Н. Братусь, буде бажання неухильно дотримуватися законності, чітка робота юрисдикційних органів, висока свідомість посадових осіб, що застосовують право [2, 77].

Навіть поверховий аналіз майже будь-якого нормативного акта дозволяє помітити неоднорідність інформації, що міститься в ньому. Це не тільки суміш норм, ненормативних положень, дефініцій, закликів і т.п. У нормативних актах використовуються й різні норми, які прямо говорять про права та обов'язки, і такі, які носять характер фактичного твердження. Розходження ці в значній мірі стосуються форми викладу.

Подібна неоднорідність нормативного матеріалу пояснюється рядом причин. Це, насамперед, характер соціальної комунікації (інформаційного спілкування), особливості мислення людини, структура природної мови.

Спілкування держави із громадянами за допомогою цивільного права — це (якщо не враховувати юридичної специфіки) таке ж спілкування, як й у багатьох інших галузях взаємин людей. У цьому змісті мова цивільного права носить на собі відбиток природної мови, як і багато інших форм спілкування. Адресатами правових приписів є живі люди, рівень освіти та культури яких коливається у великих межах. Використання природної мови в мисленні та спілкуванні властиво законодавцеві тією самою мірою, що й населенню. Є й інший фактор, що стосується не стільки мови, скільки характеру людської діяльності, регульованої правом. Діяльність людини, її поведінка має багато параметрів. Це й етапи поведінки, і її кількісні, якісні характеристики, динаміка, що не піддається логічному опису.

Такий характер реальної людської діяльності накладає відбиток на характер і конкретні галузі невизначеності, незнання, інформаційної потреби, що виникає в процесі поведінки. Підбудовуючись під них, нормативний акт більш-менш точно моделює реальну дійсність. І що особливо важливо, найбільш оптимальною буде побудова нормативного акта адекватна передбачуваній логіці розвитку поведінки, звичному способу мислення людей. Тому нормативний акт із усією різномірністю інформації, що його наповнює, набуває у цілому вигляд моделі, опису серії дій різних осіб, що звичайно впливають у певному

порядку один за одним або, принаймні, функціонально пов'язаних. У цьому зв'язку А. А. Ушаков образно називає це «сюжетом» нормативного акта [3, 30].

Із цього погляду невиправданим є такий виклад нормативного матеріалу, при якому поруч розташовуються не пов'язані за змістом положення, руйнується «сюжет» акта. Це ускладнює й пошук норм, тому що пошук також спрямовується логікою викладу.

Сприйняття та переробка цивільно-правової інформації адресатом, ефективність процесу правової комунікації багато в чому залежать від форми правової інформації.

Виділення в тому або іншому явищі форми та змісту багато в чому визначається контекстом, у якому це явище досліджується, і тому таке виділення має відбиток цілей дослідника. «У відомих відносинах і умовах зміст явища може виступати як форма, а форма — як зміст іншого явища» [4, 12]. Так, цивільне право може розумітися як особлива форма суспільних відносин, як самостійне явище, що має своїм змістом правила поведінки, а зовнішньою формою — нормативні акти. Нарешті, законодавство може розглядатися як самостійне явище, що має своїм змістом норми права, а формою — мову нормативного акта, і т.п. Цивільне право з'являється перед дослідником як явище багатоглядне, що має ряд форм і відповідно ряд змістів. Формою вважається відносно стійка структура, зв'язок, у певному змісті — спосіб вираження елементів змісту. Форма закріплює, фіксує зміст, вона в певному змісті консервативна, зміст більш рухливий. Проте ближче до сутності речі, це розгорнута, збагачена, конкретизована сутність.

У цивільному праві зміст не тільки виражає державну волю, але й включає те, що, власно, впливає на поведінку людей — правила поведінки, інформацію про поведінку. Оскільки ця інформація робить свій вплив на адресата, лише оформившись у вигляді стійких, логічно неподільних структур — норм, останні і варто вважати внутрішньою формою права.

Але на цьому визначення форми та змісту не закінчується. Розглядаючи цивільне право як керуючу інформацію, ми неминуче приходимо до нових форми та змісту, які аж ніяк не зводять до нуля все різноманіття рівнів форми та змісту права, а лише ускладнюють його.

Звернемося до трактування філософської категорії ідеального і її матеріального втілення в тому вигляді, як вона представлена в теорії інформатики та кібернетики. Інформація — позначення змісту, отриманого із зовнішнього миру, образ дійсності. У даному змісті інформація ідеальна, матеріальний лише її носій — сигнал, код. Інформація невіддільна від сигналу, втілена в ньому, але в той же час інваріантна стосовно нього. Звідси виходить, що формою інформації є її матеріальне втілення — сигнал (мова йде скоріше про зовнішню форму, тому що внутрішньою формою повідомлення варто вважати структуру змісту). Таке рішення питання застосовується й до цивільного права як до різновиду інформації. Формою в зазначеному змісті є тут форма вираження правових приписів, тобто словесне вираження, а змістом — модель суспільних відносин, закріплена в приписі.

Однак і в інформаційній площині форма та зміст цивільного права неоднозначні. Внутрішньою формою можна вважати структуру цивільно-правової норми або системи норм. Як зовнішня форма цивільно-правової інформації можна розглядати й структуру тексту закону, що має під собою, безсумнівно, не тільки технічний, але і юридичний ґрунт. Рівною мірою формою можна вважати набір букв (знаків), граматику й синтаксис нормативного тексту поза залежністю від юридико-технічної специфіки його побудови.

Нарешті, формою цивільного права можна вважати, так сказати, юридичний кістяк нормативного матеріалу, а змістом — його фактичне наповнення, тему нормативного акта.

Таким чином, у цивільному праві виділяються поверхи форми та змісту. Та обставина, що форма кожного порядку має свій зміст, дозволяє розглядати відповідні поверхи цивільного права як відносно самостійні явища. У ролі таких самостійних, окремих явищ можна розглядати цивільне право, цивільне законодавство, мову закону і т.д. Лише в єдності, взаємозв'язку, взаємозумовленості форми та змісту цивільне право (на якому б рівні воно не розглядалося) здатно виконувати свої функції, бути якісно своєрідним явищем.

У цьому змісті непорушна форма, що, власно, і робить право правом, тобто моделі поведінки правилами поведінки, є логічна структура права, що виражає його державно-владну, вольову, загальнообов'язкову сторону. Законодавство як своєрідне, самостійне явище стає таким, лише коли норми права знаходять «плоть» у тексті, мові нормативного акта. У свою чергу мова нормативного акта (як самостійне явище) буде такою, якщо збережена граматична (правильна) його форма (структура) і т.д.

Правові приписи — різновид соціальної керуючої інформації. Як інструмент керування людьми цивільно-правова інформація повинна володіти рядом необхідних якостей. Але про соціальну інформацію має сенс говорити лише остільки, оскільки в нашій полі зору постійно перебувають суб'єкт і об'єкт соціальної комунікації, іншими словами, той, хто виробляє і передає інформацію, і той, хто її сприймає, переробляє та використовує.

Деякою мірою проблема комунікації зводиться до проблеми сприйняття інформації адресатом як необхідної умови керування. А для сприйняття інформації (і для розуміння змісту) важливе значення має форма повідомлення. «Від того, як сформульована державна воля в праві, багато в чому залежить ефективність її здійснення, її розуміння виконавцями, відповідність їхніх дій приписам права» [4, 27].

Сприйняття (розуміння й т.д.) — теж багаторівневий процес, і питання про те, який з рівнів форми повідомлення має головне значення для розуміння повідомлення, вирішується неоднозначно.

Специфіка цивільного права як різновиду соціальної інформації значною мірою проявляється в характері впливу на свідомість і поведінку людини, у процесі сприйняття правової інформації. Звичайно, фізична структура психічних і інших процесів сприйняття та переробки цивільно-правової інформації

та інших її видів однакова, але все-таки багатшаровість форми цивільного права має особливе значення.

Виділення в цивільному праві декількох рівнів форми та змісту припускає з'ясування того, наскільки кожний з рівнів форми бере участь у процесі сприйняття та переробки цивільно-правової інформації, у якому ступені визначає результати цих процесів.

Очевидно, що першою формою, що обумовлює прийом повідомлення, є його мовна (або інша символічна) оболонка. У плані техніко-юридичному ця проблема виступає як мова нормативного акта. Мова, знак — необхідна умова не тільки пізнання тексту, але й розуміння його змісту. Для розуміння тексту має значення не тільки знання символів (букв, знаків), але й певні відомості щодо його змісту (так би мовити стара інформація). У праві це проявляється особливо наочно, тому що правова інформація значно відрізняється в цьому змісті від інших видів інформації.

Великі акти цивільного законодавства, в першу чергу Цивільний кодекс, повинні найбільш повно виражати логічну структуру норм порівняно з підзаконними актами, в яких можливі досить значні перекручування логічної структури норм.

Для цивільно-правової інформації характерна в порівнянні з публічним правом обмежена роль її текстуальної форми в процесі впливу норм права на свідомість і поведінку людей.

Цивільно-правова інформація може бути надмірною. Надмірність цивільно-правової інформації має як корисні, так і шкідливі аспекти.

На цивільно-правову інформацію та механізм ухвалення рішення на її основі впливають «шуми», «перешкоди». «Шуми» можуть бути поділені на внутрішні, під якими розуміється інформація, накопичена протягом життя людини, та зовнішні, тобто інформація, що постійно надходить у процесі практичної діяльності.

До вирішення проблеми подолання «шумів» при реалізації інформаційної функції цивільного права можуть бути застосовані:

по-перше, стиск акта, зменшення числа надлишкових актів двома шляхами:

1) формулювання основного припису з наступним переліком адресатів (нюанси регульованих відносин можуть бути зазначені в примітках);

2) відновлення відповідного розділу законодавства шляхом скасування акта по окремому питанню, адресованого відразу багатьом виконавцям, і внесення його частин у відповідні положення про ці організації, статuti і т.п.;

по-друге, дотримання балансу між використанням сполучення абстрактних і конкретних цивільно-правових норм, з врахуванням інформаційної своєрідності регульованих цивільним правом відносин, а саме необхідна надмірність окремої інформації (роз'яснювальних положень, доповнень і дефініцій);

по-третє, збільшення змістовності нормативних актів шляхом усунення зайвої інформації та у той же час — збільшення їхньої зрозумілості, доступності завдяки мінімальній надмірності;

по-четверте, варіювання надмірністю текстів нормативних актів з врахуванням різних за рівнем правової культури категорій адресатів.

Література

1. Явич Л. С. Право и общественные отношения. — М., 1971. — 348 с.
2. Братусь С. П. Юридическая ответственность и законность. — М., 1964. — 256 с.
3. Ушаков А. А. Содержание и форма в праве и советское правотворчество: Автореф. дис... д-ра юрид. наук. — Свердловск, 1970. — 32 с.
4. Шебапов А. Ф. Форма советского права. — М., 1968. — 327 с.

УДК 347.41(37)

О. М. Лукавська

ЗАМІНА СТОРІН ДОГОВОРУ ЗА РИМСЬКИМ ПРИВАТНИМ ПРАВОМ

При розкритті питання заміни осіб у договірних зобов'язаннях слід звернути увагу на велике теоретичне і практичне значення, оскільки від ефективного застосування цього юридично-технічного прийому значною мірою залежить реалізація цивільних прав та обов'язків учасників цивільних відносин. На мою думку, значною мірою підстави та порядок заміни осіб у договірних зобов'язаннях були сформовані у класичному римському праві. Зазначеним зумовлюється доцільність спеціального дослідження окресленої проблематики у межах окремої статті.

Пристаючи до характеристики правового регулювання відповідних відносин у римському приватному праві, передусім, слід зазначити, що давньоримське договірне зобов'язання мало суворо особистий характер, стосувалось тільки тих осіб, які його уклали. Це був персональний зв'язок між кредитором і боржником, а на третіх осіб він не поширювався. Вказаний персональний характер зобов'язання виявлявся в тому, що правовідносини виникали лише між кредитором і боржником. Тому спочатку зобов'язання було невідчужуваним, внаслідок чого заміна його сторін не допускалася. Кредитор не міг передати свої права, а боржник перевести свої обов'язки на інших осіб, оскільки права і обов'язки, встановлені зобов'язанням, не стосувалися третіх осіб, які не брали участі в ньому [1].

Спочатку суворо особистий характер взаємин кредитора і боржника за умов обмеженого торгового обігу не викликав істотних незручностей. Але з часом усе гостріше відчувалася потреба у більш гнучкому підході до вирішення цього питання. Оскільки заміна осіб у зобов'язанні за життя кредитора і боржника тривалий час формально не допускалася, це вимагало пошуків юридико-технічних засобів обходу архаїчних положень застарілого римського цивільного права.